

ИСТОРИЈА НАЦИЈА КРОЗ ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА

Стокић Симончић, Гордана (прир.) (2023), *Библиотека кроз време: национални хоризонти*, Панчево: Градска библиотека; Београд: Филолошки факултет.

Након првог дела монографије *Библиотека кроз време: прилози општој историји библиотеке до 16. века* из 2017, после шест година објављен је и историјат националних библиотека, који је њен најприроднији наставак. И док је први обухватио период од 23 века, други тек последњих пет, од Гутенберговог проналаска до данас – доба које је обележио настанак нација, формирање држава и, као логичан след ових догађаја, довео до формирања националних библиотека.

Монографија *Библиотека кроз време: национални хоризонти* састоји се из три неједнака дела. У првом доноси четири рада, то јест општи преглед развоја свих типова библиотека, од 16. до 20. века, значајки уклопљен у културну историју света и развој друштва у целини. Други садржи 12 прилога о националним библиотекама формираним у овом периоду, док су у трећем резимеи на енглеском, белешке о ауторима, регистри и списак фотографија.

Изум штампе покретним словима дао је књизи значај какав она никада до тада није имала, пише Жељко Вучковић у монографији *Јавне библиотеке и јавно знање*, а потпуна потврда ове тезе налази се у уводним текстовима *Библиотеке кроз време: национални хоризонти*. Гутенбергов проналазак је за пола века довео до тога да до тада практично неписмена Европа буде преплављена књигама и то не књигама које су скупе и намењене реткој читалачкој публици него и онима које су прилагођене широком кругу читалаца, приступачне и по језику и по цени и по темама које обрађују.

¹branka.dragosavac@ius.bg.ac.rs

Аутор је научни сарадник на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду и ради у библиотеци Правног факултета. Бави се теоријом и праксом библиотекарства. – Напомена ур.

У складу са цивилизацијским достигнућима 16. и 17. века дошло је и до реорганизације библиотека. Пропадају манастирски фондови, књиге су све ређе верске и њихово место заузимају издања световног карактера. Долази, такође, до појаве нових типова публикација: дневне новине (од 1660), часописи, алманаси, календари, леци, памфлети, годишњаци, а регулише се и обавезни примерак, као „сталан начин попуњавања колекција”. Штампана књига почиње да добија особености у односу на рукописну: насловну страну са импресумом, пагинацију, садржај, колофон, *ex libris*, на концу и индекс „за лакше претраживање”, као и научно-информациони апарат. Разграната штампарска продукција, најпре у Немачкој и Италији, касније Холандији, Шпанији, Француској, Пољској и другде условила је појаву нових типова библиотека, које су „постепено олакшавале приступ својим фондовима, због чега се ширио њихов утицај у друштву”. Ово је доба формирања краљевских, племићких и приватних библиотека, „експанзију доживљавају универзитетске”, али се налазе и замеци јавних. Организација њихових фондова поверена је научницима и то није ништа што цивилизација није раније забележила, јер су још у Александријској библиотеци, у којој је, према објављеним подацима, било похрањено преко 700.000 свитака, били установљени принципи класификације. У 17. веку настају и прве две публикације које су се бавиле њиховом организацијом. О библиотекама и књижној продукцији у Европи у 16. и 17. веку у првом тексту пишу Гордана Стокић Симончић и Биљана Ђурашиновић (стр. 11–25).

Доба просветитељства, које су представиле Гордана Стокић Симончић и Драгана Сабовљев (стр. 27–41), обележили су развој институција формалног образовања, научна и индустријска револуција, укидање феудалних односа и појава нове категорије становништва – грађанског слоја. Ово је и време формирања модерних држава. О томе Гордана Стокић Симончић и Драгана Сабовљев пишу у тексту о библиотекама и књизи у доба просветитељства (стр. 27–41). Крајем 17. века појавио се „први велики приручних енциклопедијског типа”. У складу са доношењем закона о основном образовању и повећањем броја писмених становника, расте број заинтересованих читалаца и мења се начин читања у смислу изискивања стално нових наслова како би се стекла сазнања због полемика које су вођене. Интересовање читалаца „сели” се из научног рада у информације друштвеног, политичког или пословног карактера, као и читања вести ефемерног карактера (из забаве). Дневне новине доживљавају процват и представљају моћно средство „обавештавања и утицаја на јавно мњење”. Све ово условило је појаву позајмних библиотека, како би се задовољиле потребе грађанске класе. Осим ових, формирају се и читалишта/читаонице/кабинети за читање, добровољна удружења грађана која се издржавају добровољним прилозима. Оба ова облика омогућиће, од половине 19. века, појаву јавних библиотека. Конфискацијом постојећих манастирских, црквених и приватних библиотека аристократских породица, књижно благо поробљених земаља, „слива” се у националне библиотеке које, уз краљевске, у овом периоду доживљавају процват као последица сазревања свести о потреби „очувања националног културног блага као носиоца идентитета”.

Индустријска револуција у 19. веку донела је промене у производњи, транспорту, култури и друштвеним односима и утицала је на развој модерне науке. Захваљујући уведеном обавезном школовању унапређивањем општег образовања и школства смањивао се проценат неписменог становништва, а све више младих је желело да се школује на универзитетима. Двадесети век је свет какав данас познајемо. И без обзира на чињеницу да су се у њему одиграла два светска рата, ипак, у међуратном периоду и након 1945. године, „економски и друштвени развој довео је до појаве нових технологија и развоја низа научних, друштвених и друштвено-хуманистичких дисциплина”. Измене и унапређење процеса штампања, изум литографије, индустријска производња папира довели су до бржег штампања у великим тиражима, што је утицало на цене и лакше дистрибуирање

књига и других публикација. То је био тренутак у коме се у библиотеке слива десетине хиљада књига, а током 19. века и милиони. Осим њих, почело је систематско сакупљање музикалија, периодичних публикација, мапа, географских карата, грамофонских плоча, ситне грађе и рукописа. Овај број издања условио је и неопходност њиховог уређивања. То се понавља и са огромним бројем публикација у 20. веку, али сада са новим типовима библиотека, са њиховом новом разгранатом мрежом, у које пристижу фондови, који прете да буду складишта књига уколико неки посвећени људи не учине да оне постоје и раде на добробит свих. Ово је доба у коме се појављују различити типови библиотека, најпре националне, али ће се исто тако развити и велике научне и универзитетске – до јавних које имају најширу демократску платформу, а библиотекарство заслужено стиче статус научне дисциплине. О том периоду пишу Гордана Стокић Симончић и Драгана Сабољев (стр. 43–72).

Раст технологије у другој половини 20. и почетком 21. века пред библиотеке је ставио нове задатке и нове изазове. И док још увек трају термилошке расправе о дигиталним, дигитализованим, електронским, виртуелним, универзалним библиотекама или библиотекама без зидова, оне су се већ позиционирале и све технолошке погодности успешно инкорпорирале у свој рад те је на основу досадашњих проучавања јасно да подједнако раде и са аналогном, као и дигитализованом грађом. О свему томе, дигиталним библиотекама, електронском издаваштву и отвореном приступу у освіт новог доба пише Гордана Ђоковић (стр. 73–82).

Након четири уводна текста о прегледу развоја библиотека као институција, али и дела културне историје света, следи цео низ прилога о националним библиотекама, а аутори су, највећим делом, професори Филолошког факултета који се баве културном историјом, језичким питањима или књижевношћу и они су овом пројекту приступили из посебне визуре – са познавањем језика, познавањем културе и уз коришћење актуелне литературе. Ова разноликост чини посебан квалитет књиге – истичу се различити темпераменти и народа и појединаца који пишу, али све укупно остаје у сфери једне историјске и компаративне приче о развоју библиотека.

Рад о француској националној библиотеци, Жељке Јанковић и Милице Винавер Ковић (стр. 85–109) доноси њен историјски пут, од прве половине 14. века и краљевских колекција рукописа, преко краљеве, Краљевске библиотеке, Библиотеке народа, Царске или Народне, до Националне библиотеке Француске (1994). Развој националне библиотеке Француске је, у највећем раздобљу, имао узлазну путању, без обзира на чињеницу да је од друге половине 16. века јачала цензура, због чега се смањивао број штампарија, што је као последицу имало смањење броја објављених књига. Она је у овом петстогодишњем трајању имала пионирску улогу у појединим пољима: установљен је најстарији обавезни примерак у Европи за библиотеку у краљевском дворцу (*dépôt legal*, 1537), уведен је систем предметне класификације Николе Клемана крајем 17. века и покренута прва национална дигитална библиотека (*Gallica*, 1997). Овде свакако треба истаћи и штампање дела француског библиотекара Габријела Нодеа *Упутства за уређење библиотеке* (*Advis pour dresser une bibliothèque*, 1627), што је прва модерна европска значајна студија из области библиотекарства.

Самосталне, расцепкане територије Италије, које су уједињене 1861. године, до тог времена су имале формиране библиотеке од античког доба. Поред средњовековних манастирских, кнежевских и велелепних ренесанских, устројене су и бројне приватне колекције и збирке у оквиру универзитета. Све оне су послужиле за образовање фондова

мреже националних библиотека широм Италије коју данас чине: Национална библиотека у Фиренци, Национална централна библиотека „Виторио Емануеле II” у Риму, Национална библиотека Марчана у Венецији, Национална библиотека „Виторио Емануеле III” у Напуљу, Национална библиотека „Браидензе” у Милану, Национална и универзитетска библиотека у Торину, Национална библиотека „Загарига Висконти-Волпија” у Барију, Национална библиотека у Козенци и Национална библиотека у Потенци, а свака од њих понаособ, али и скупно, сведоци су и „израз вишевековног развоја просвете, науке и културе”. О том развоју, који завршава дигитализацијом грађе, пишу Предраг Мутавцић и Биљана Ђурашиновић (стр. 111–128), наводећи пројекте у оквиру којих је грађа из италијанских библиотека дигитализована и учињена доступном корисницима.

Хиспанска баштина се од 1712. године похрањује и чува у Националној библиотеци у Мадриду. Не дуго по оснивању, 1716. године, краљевским декретом установљен је обавезни примерак, који је обезбедио континуирано попуњавање библиотечког фонда, а као последицу имао и развој књижевног укуса и већу обавештеност читалаца. Без обзира на друштвено-историјске догађаје и неопходност прилагођавања не увек повољним околностима (династички сукоби, политичка превирања, ослобађање од страног утицаја, формирање савремене националне државе, ратови и изазови транзиције и изградња демократског система), она је остала истрајна у свом циљу очувања националног културног блага, јачала своју позицију стожера шпанске и хиспанске културе и у свим периодима развоја и рада бележила константан напредак. Данас, три века касније, према речима Предрага Мутавцића и Биљане Ђурашиновић (стр. 130–137), представља референтну установу за дела писане културе на шпанском језику, која је своје фондове отворила милионима корисника када је 2008. године у рад пуштена Хиспанска дигитална библиотека (La Biblioteca Digital Hispánica).

Историјат колекција Британске националне библиотеке, у истоименом тексту Б. Драгосавац (139–157), обухвата пет векова у којима су богате краљевске, племићке породице и имућни грађани, уз помоћ антиквара, књигопродаваца и библиотекара, сакупљали књижно благо. Колекција Британске националне библиотеке настала је управо издвајањем оних књига које су од 1753. године поклањане или продаване Библиотеци Британског музеја. Иако спада у ред млађих националних библиотека, од 1973. године, она данас похрањује 170 милиона примерака библиотечке грађе и 20 милијарди веб-садржаја претраживих на страници и, уз Конгресну библиотеку, има највеће, најбогатије и најразноврсније фондове на свету.

Руске националне библиотеке формиране у 19. веку у свом раду и развоју имају специфичности у односу на све друге библиотеке овог типа, а у којима се огледају „друштвене и културне промене” овог народа. Током свог развојног лука су „често мењале називе и функције које су обављале”, па је Руска национална библиотека у Санкт Петербургу променила „структуру од библиотеке Руског царства, потоње библиотеке града Лењинграда, до националне библиотеке Руске федерације [...], а, Руска државна библиотека је од музејске збирке постала прво библиотека Савеза Совјетских Социјалистичких Република, да би данас имала функцију Државне библиотеке Русије”. Оне су од 1994. године, када је донет актуелни Закон о библиотечкој делатности, на истом путу и стреме истом циљу који је готово истоветан свим националним библиотекама, пише Биљана Ђурашиновић (стр. 159–176). Додаје да је двома националним библиотекама, од 2009. године, придружена и новооснована Председничка библиотека „Б. Н. Јељцин”, осмишљена као национални репозиторијум материјала у дигиталној форми и, напослетку, закључује да се у све три националне библиотеке Руске федерације, са великим успехом и великом брзином, дигитализује грађа.

У надахнутом уводу прилога о Националној библиотеци Немачке Јелена Костић Томовић истиче да су управно оне биле пут „ка изградњи нације и националне државе” (стр. 177–188). Немачко говорно подручје обухватало је велики део западне и средње Европе те у тој чињеници треба тражити објашњење формирања већег броја националних библиотека – по принципу: једна нација, једна библиотека. Као исходиште тога, на овом говорном подручју формирано је пет националних библиотека: у Немачкој, Аустрији (1368), Швајцарској (1896), Лихтенштајну (1961) и Луксембургу (1899). Како је Немачко царство до 1871. године било расцепкано на преко 300 држава, није изненађујуће да је Национална библиотека у Лајпцигу основана тек 1912. и то са основним циљем архивирања и чувања „за кориснике којима би оне могле затребати у будућности”. Политичке и државне прилике довеле су до формирања још једне националне библиотеке. У Западној Немачкој, по угледу на ону у Лајпцигу, са истим функцијама и задацима, одмах по окончању Другог светског рата, 1949. године, почиње да ради Немачка библиотека у Франкфурту на Мајни. Иако су деловале независно, до 1990. године оне су сарађивале, да би од тада функционисале као два огранка јединствене, нове институције Немачке националне библиотеке. У издвојеном тексту Шејле Џидић представљен је историјат формирања Аустријске националне библиотеке, чији корени сежу до 8. века и формирања манастирских фондова (стр. 189–205). Данашња национална библиотека основана је након распада Аустроугарске монархије од грађе некадашње Дворске библиотеке и представља модерну институцију отвореног приступа са преко 11 милиона јединица разнородне грађе. Осим што је национална, она је и централна академска библиотека ове земље.

Прву идеју о оснивању Националне библиотеке Мађарске изразио је у 15. веку ренесансни владар краљ Матија Корвин, својом приватном збирком. Међутим, она је већим делом страдала у османским разарањима, а остатак су уништили хришћански ослободиоци, али ова иницијатива „остала је жива и преносила се с колена на колена”, пише Марко Чудић (стр. 189–205). Вођени том идејом, гроф Фернец Сечењи и његов син политичар Иштван Сечењи, уложили су крајем 18. века огромна финансијска средства и труд за набавку и прикупљање мађарског националног блага које су 1802. године ставили „на располагање своме народу”, чиме су ударили темеље Националној библиотеци. Током Револуције (1848/49) и Првог светског рата (1914–1918) није претрпела значајнија оштећења, али је у Другом светском рату бомбардована 1943. и 1944. као и приликом ослобађања престонице 1945. године. Њен послератни развој није се битно разликовао од других светских библиотека. Данас баштини више од осам милиона библиотечких јединица, а процес дигитализације започет је 1999. године.

Иако сасвим сигурно не најстарија национална библиотека, али свакако једна од две највеће библиотеке на свету, јесте Конгресна библиотека у Вашингтону, коју је утемељио 1802. трећи председник Сједињених Америчких Држава Томас Џеферсон, како би служила Конгресу. У два века трајања прилагодила је своју улогу и карактеристике и „израсла” у националну библиотеку, а својим деловањем објединила „библиотечку, музејску и архивистичку делатност”. О њеној величини и непоколебљивој вери у моћ знања пишу Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић (стр. 217–233) и као доказе наводе да она данас располаже фондом од близу 175 милиона библиотечких јединица на 460 светских језика, 111.000 е-књига, 405.000 свезака електронских часописа, 120.000 издања новина, преко 5000 база података, 1.000.000 дигиталних фотографија, два милиона и три стотине рукописа, око 147 хиљада звучних записа, веб-архиву са више од 100 милиона страница и упошљава преко три хиљаде радника.

Након формирања државе Јапан у 8. веку, налазе се написи о појави првих штампаних текстова и оснивању најстаријих библиотека, јавних и приватних племићких и аристократских. Са ширењем будизма, током Хеиан периода (794–1185) осниване су библиотеке при храмовима, које су попуњаване рукописним књигама у прва два века, а касније произведеним техником ксилографије. Прве штампарске машине покретним словима увезене су у 16. веку (током Тогуава периода, 1603–1867), али су недуго затим враћене машине за ксилографију, јер су више одговарале „јапанском калиграфском стилу”. Оне су се задржале практично до друге половине 19. века. У то доба, са процесом описмењавања, појавили су се и разнородни облици библиотека: књижаре-библиотеке и оне које су биле у поседу кланова, феудалних господара или имућних појединаца. Када се Јапан „отворио”, након 1868. године, почетком Меиђи периода, прихватањем достигнућа западне цивилизације, између осталог и културних, створени су услови и за почетак развоја модерног библиотекарства и оснивање свих типова библиотека. Прва јапанска национална библиотека – Царска библиотека из Меиђи периода чинила је, уз касније формиране парламентарне библиотеке (заступничког и представничког дома), једну од окосница формирања Националне парламентарне библиотеке у Јапану отворене 1948. године. Због свеобухватности грађе која је депонована, проширена је 2002. године, то јест придодата јој је дигитална „Кансаи” Национална парламентарна библиотека. Данас располаже фондом од преко 45 милиона јединица и најбољи је симбол Јапана, пише Данијела Васић (235–248).

У земљи која представља границу између ислама и хришћанства, Русије и Блиског истока, Турака и Иранаца, шиитског и сунитског ислама – Азербејџану, прве идеје о оснивању националне библиотеке јављају се 1920, каже Драгана Грујић (стр. 249–257). Након две године она је добила прве просторије, запослени су библиотекарски, примљен почетни фонд од 5000 књига, установљен је обавезни примерак, а званично је са радом почела 1923. До Другог светског рата је несметано радила, иако је претрпела велики број пресељења због недостатка простора. У поратном периоду усељена је у наменски изграђену зграду (1960), која данас представља једну од најлепших грађевина у Бакуу. Друга половина 20. века донела је њен развој без обзира на неповољне политичке околности, а од 2010. ради се на дигитализацији фондова.

Поред доношења султанске заповести о обавезном примерку (1882), отварања Опште османске библиотеке на Бејазиту (1884), која је имала обележје националне, прве истраживачке и неколико јавних у више градова Турске, у предрепубликанском периоду нису се створили услови да се оснује национална библиотека. Одмах по оснивању Републике Турске (1923) ово питање је актуализовано у општем покрету изградње просветних и културних институција и описмењавања готово у потпуности неписменог становништва. На његовом решавању радила је интелектуална елита (министри просвете, писци), а 1933. донет је Закон о прикупљању штампаних публикација и слика који је предвидео да се ова грађа чува под окриљем Министарства просвете до формирања националне библиотеке. Њено оснивање остварено је ангажовањем Аднана Отукена, прво отварањем Припремног бироа Националне библиотеке (1946), Удружења за помоћ Националној библиотеци (1947), да би на крају 1948. била отворена национална библиотека и законом регулисана две године касније. „Скромни почеци поспешени личном иницијативом и ентузијазмом уродили су плодом. Национална библиотека Турске наставила је да се развија по најсавременијим принципима библиотечке делатности” те данас располаже са преко милион и по књига, 300.000 новина и часописа, а дигитална пружа податке о више од 28 хиљада свезака

рукописа и 90.000 дела штампаних на османском турском језику. Осим ове, отворена је 2020. године Народна библиотека Председништва Републике, која по обиму грађе и техничким иновацијама надмашује Националну, „што је вероватно куриозитет у свету”, наводи Мирјана Маринковић (стр. 259–270).

Настале у највећој мери од краљевских, владарских и библиотека научника и истраживача, које су чиниле почетне фондове националних библиотека, кроз пет стотина година колико су се развијале и гранале своје функције библиотеке данас представљају „чворишне тачке библиотечко-информационих система земаља у којима се налазе”, наводи се у уводу овог зборника. Историја библиотека је учитељица живота – друштва која много улажу у институције културе, па и у библиотеке, једнако много улажу у образовање својих грађана, у информисање, демократичност у друштву и на тај начин обезбеђују напредак својих заједница.

